

О. С. Форгіль,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

МАГІЧНА ФУНКЦІЯ МОВИ: КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті проаналізовано філософські та лінгвістичні джерела з метою визначення складових наповнення терміна «магічна функція мови» у філософському і лінгвістичному аспектах.

Ключові слова: функції мови, магічна функція мови, філософія імені, магічний текст.

В статье проанализированы философские и лингвистические источники с целью определения составляющих наполнения термина «магическая функция языка» в философском и лингвистическом аспектах.

Ключевые слова: функции языка, магическая функция языка, философия имени, магический текст.

In this article an author analyzed philosophical and linguistic sources with the purpose to define components filling the term «magical function of language» in philosophical and linguistic aspects.

Keywords: functions of language, magical function of language, the philosophy of name, magical text.

Дослідження функціональних аспектів мови мають тривалу історію. Їх проблематика торкається формальних аспектів – ієрархічно-ідентифікаційних та сутнісних – значення виділеної функції, форми її реалізації та концепції інтерпретації. В комунікативних дослідженнях Майкла Холла знаходимо слова: «Слово не має значення, воно має функцію» [16]. Функція мови – це призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку [7, с. 777]. Виділення лінгвістами магічної функції мови в основі містить значення «вплив». Однак форми впливу лінгвістами інтерпретуються по-різному. Саме синтез ідей магічності мови дозволить охопити сутнісні характеристик магічної функції мови, що і стало метою нашого дослідження.

Джерела аналізу – роботи Р. Брега [Брега 1992], С. Бугакова [1], К. Бюлера [2], А. Лосева [8], Н. Мечковської [9], В. Топрова [13], П. Флоренського [14] та інших лінгвістів об'єкти вивчення яких торкалися проблем магічного та магічної функції мови.

Про те, що магічна функція мови одна з найдавніших, свідчать теорія мови К. Бюлера. Називання речей їх «справжнім» ім'ям в такій моделі світу перетворюється на могутній (рятівний або небезпечний) засіб апеляції мовця до самого світу речей [1]. Через призму магізму теорії номінації магічна функція мови постає як основна, сутнісна, адже тоді сама сутність мови має магічний характер і її значення пронизано сутністю всього і всіх в охопленому мовою світі. Подібної думки дотримується С. Булгаков, вважаючи, що магічне вживання слова інше ніж смислове, логічне, бо основною метою тут є не висловити думку, а розвинути енергію, проявити приховану енергію слова. Зрозуміло, що вона невіддільна від значення слова, від його смислу, однак тут слова не виражають думку, але розвивають силу. З точки зору логічної свідомості, прямого смислового вживання слова, це магічне його вживання може розглядатися і як зловживання, але воно не є таким, оскільки має основу в природі слова, в його стихійній силі: чому ж використання бавовняного паперу для обгортання вважають прямим призначенням паперу, а в динаміті – зловживанням? [2]

В ХХ ст. Р.О. Якобсон на основі теорії комунікативного акту визначив систему функцій мови і мовлення. Три з них є універсальними, тобто такими, які притаманні будь-яким мовам в усі історичні епохи. Це, по-перше, функція інформативна, по-друге, експресивно-емотивна функція і, по-третє, спонукальна (регулятивна) функція, пов'язана з регулюванням поведінки адресата повідомлення. В деяких випадках спонукальною функцією Р. Якобсон називає магічну, з тією суттєвою різницею, що в разі словесної магії адресат мовлення – це не співрозмовник (граматично 2- е особа), а щось неживе або невідоме (3 – е особа), можливо, вища сила [9]. Магічна, замовна функція – це, по суті справи, ніби перетворення відсутньої або неживої «третьої особи» в адресата конотативного повідомлення [15, с. 201].

Магічна функція мови проявляється, зокрема, у тому, що слова здатні викликати уявлення, образи предметів, істот, які не існують взагалі. Слова мають величезну владу над нашим життям, владу магічну, ми зачаровані словами і значною мірою живемо в їхньому царстві [5, с. 92]. Такий підхід відображає превілювання змістової складової мови. Основна ідея підходу в розумінні мовного знака як унолатеральної побудови, при якій мовний знак і позначуване об'єднані прямим, безпосереднім зв'язком.

Розкрити суть магічної функції в цьому напрямку спробувала Н. Мечковська, акцентуючи увагу на жанровій реалізації функції: до проявів магічної функції мови належать замовляння, прокльони, клятви, в тому числі божба і присяга; молитва; магічні «передбачення» (ворожіння, чари, пророцтва, есхатологічні видіння); «славослів'я» (доксологія); табу і табуйовані заміни; обіти мовчання в деяких релігійних традиціях; священні тексти – тексти, яким приписується божественне походження; можна вважати, наприклад, що вони були створені або продиктовані вищою силою. Спільною рисою ставлення до слова як до магічної сили є неконвенціональне трактування мовного знака, тобто уявлення про те, що слово – це не умовне позначення деякого предмета, а його частина, тому, наприклад, проголошення ритуального імені може викликати присутність того, хто ним названий, а помилитися у словесному ритуалі – це образити, прогнати вищі сили або нашкодити їм. Витоки неконвенціонального сприйняття знака лежать не в первісному фідеїзмі (вірі) свідомості, але в первинному синкретизмі відображення світу в людській психіці – це одна з фундаментальних особливостей дологічного мислення. Таким було мислення первісної людини. При цьому справа не у відсутності логіки – просто ця логіка інша [9]. Причинно-наслідковий зв'язок має деяку метафорично-метонімічну особливість. Ототожнюючи знак і позначуване, слово і предмет, ім'я речі і сутність речі, міфологічна свідомість схильна приписувати слову ті чи інші трансцендентні (чудесні, надприродні) властивості [9].

Якщо в роботах Н. Мечковської унолатеральність має прискриптивний характер (як ознака народній мовній свідомості), простежується дистанціювання від цього принципу самої авторки, то в роботах П. Флоренського, С. Булгакова, О. Лосева – проповідників філософії імені – бачимо трактування самої сутності мови як сутності речей. В філософії такий підхід називається онтологічним (на противагу номінативному).

Звернення до теорії філософії імені в контексті функціонування мови є актуальним, оскільки «кожне наіменування – слово, і кожне слово в своєму витоку і в своєму максимумі є іменем» [13, с. 26]

Глибинну сутність філософії імені, яка передає внутрішній магізм мови розкриває С. Булгаков трактуванням біблійної концепції потенціалу імені. Книга Буття передає те, як Бог привів до Адама всіх тварин, щоб бачити «як він назве їх» (Бут. II, 19), тобто інакше можна сказати, як вони самі назвуть себе через нього і в ньому, бо він як людина, як мікрокосмос, буттєво всіх їх мав у собі; як носій божественного Логосу, як образ Божий, він мав на собі силу ідеації світу, в ньому народжувалося світове слово. Чому й додано: «І як Адам назвав кожну живу істоту, таким було ім'я її». Тут не могло статися ніякої помилки, бо не було суб'єктивності: імена тварин звучали в людині як їх внутрішні слова про себе, як самооб'явлення самих речей. І, проте, це іменування було не пасивним з боку людини, воно не був тільки дзеркалом речей, в яке вони виглядали, щоб впізнати себе в ідеї, в імені своєму, але і дією людини, бо тільки людина володіє мовленням. Мова є «Рубікон, що відокремлює людину від тварин» (М. Мюллер), в ньому – логос світу, тому і міг у нього втілитися сам Божественний Логос [1].

Сутність речей, сутність імені (слова) та ейдос як спосіб організації та буття сутності в імені ототожнюються в філософії Лосева.

Сама сутність є не що інше, як ім'я. Ім'я, слово, є якраз те, що є сутність для себе і для всього іншого. Сутність є ім'я, і в цьому головна опора для всього, що відбувається з нею. Якщо сутність – ім'я і слово, то, значить, і весь світ, всесвіт є ім'я і слово, або імена і слова. Людина – слово, тварина – слово, неживий предмет – слово. Бо все це – смисл і його вираження. Світ – сукупність різних ступенів життєвості або затверділості [8, с. 142].

Таким чином буття мови визначається як буття світу. Тоді магічна функція мови базується на зв'язку між цими формами буття. Такий зв'язок відповідає принципу партиципації і виносить на перше місце в магічному дискурсі саме магію слова, як спосіб керування світом речей, імена яких знаходяться під владою людини – тут мова не тільки «створює багатство», але і наділяє владою і мудрістю» [11, с. 147].

В контексті мовлення магічна функція реалізується іллокутивною силою мовленнєвих актів: декларації («Оголошую вас чоловіком і дружиною» і т.п.) є особливим випадком магічної функції мови, коли мова використовується для зміни світу, зокрема для зміни людських стосунків; як такі, декларації – це свого роду розпорядження або норми, що стосуються поведінки людей [7]. Американський філософ мови Дж. Серл, досліджуючи висловлювання-дії, відкриває особливу групу мовленнєвих актів перформативів, так звані декларативи – висловлювання, які у контексті подій створюють соціальні наслідки [4, с. 189]. Декларативи – це мовленнєві акти наділені іллокутивною силою. Іллокутивна сила мовленнєвого акту – це ментальна дія, вчинення якої домагається від слухача мовець, або ментальний стан, в який мовець має намір ввести слухача [3]. Прояв магічної функції в мовленні виражається по-різному: від відправлення магічних обрядів до специфіки вживань імен (назв). Основною умовою реалізації іллокутивної магії є розуміння слова як дії. Риси іллокутивної теорії магічної функції мови (мовлення) знаходимо в роботі С. Булгакова. Він вважає, що слова ніколи не є суттю лише «слова, слова, слова», вони завжди суть якоїсь сили, реальності. Як хмари, вони клубочаться і скупчуються, затуляючи розумне сонце, освіжаючи або отруюючи атмосферу. Відомий магізм (або чаклунство) властивий слову; слова мають силу, вони суть дії. Словом злим, навіть ненавмисним, але сильним, можна вбити або боляче зачепити людину. Слова завжди суть дії, принаймні, в такій же мірі, як і зовнішні дії і вчинки людини. За словом потрібно стежити так само уважно, як і за справою. У слові людині дані сила, енергія, постійно з нього захлиналися, як електрика, і він повинен володіти нею [1].

За словами ДЖ. Серля, при вивченні функціонування мови у суспільстві одним з найголовніших питань є наступний: «Скільки існує способів використання мови?» [12, с. 173]. Саме проблема виділення цих способів та їх підпорядкуванні чи не підпорядкуванні один одному створює різноманітність класифікації функцій мови, які використовують принципи ієрархічні – одна функція підпорядковується іншій, роздільні – виділення кожної функції як окремої, умовно незалежної, та синтетичні, про які йтиметься далі.

Синтетичний принцип інтерпретації магічної функції знаходиться в площині естетики (поетики). Поезія безпосередньо межує з магією слова; вона, певною мірою, вже є магією, в тому сенсі, що магічним є всяке потужне слово [1]. Синтез естетичної та магічної функцій мови, тобто сприйняття естетичного як магічного і навпаки, магічного як естетичного, характерний для досліджень Н. Мечковської. З точки зору психології і семіотики, неконвенціональне розуміння знака в сакральному тексті постає як ірраціональне і суб'єктивно-упереджене розуміння слова. Це об'єднує релігійне сприйняття священного слова і художнє (естетичне) ставлення до мови, тобто зближує магічну функцію мови з його естетичною функцією. Естетичне сприйняття мови, як і віра в магію слова, пов'язане з роботою правої півкулі головного мозку. Це область емоційного, чуттєво-конкретного, алогічного (або надлогічного). Художня свідомість, як і свідомість, що наділяє магію слова, не тільки мириться з незрозумілим і темним в значущих текстах, але навіть потребує смислової непрозорості ключових формул. Магічне та естетичне сприйняття слова нерідко зливаються. Як і феномен неконвенціонального трактування слова, естетичне ставлення до мови чутливе до зовнішньої, формальної сторони знаків. Естетичні прояви мови пов'язані не зі змістом, а з формою повідомлення, тобто естетичні почуття викликаються звуковою, словесною полотном мови [9].

Магічні та поетичні тексти, за словами Н. Мечковської, маю такі спільні риси: вони володіють максимальною здатністю переконувати, хвилювати, навіювати, заворожувати. Вони наділені експресією переносно-образного вживання мови, заворожують ритмом, звуковими і смисловими перекликами, дивним і водночас точним підбором слів, метафоричністю [9]. Варто зауважити, що, оскільки теорія авторки синтезує релігійне та магічне, то в цьому випадку магічну функцію виконуватиме мова реалізуючись і в релігійних текстах: «релігійне мислення або пізнання є таким же способом людського розуміння, який відрізняється від логічного або розумового, як і розуміння художнє: воно тільки звернене на більш піднесені предмети» [Ключевский 1988: 271].

Таким чином, магічна функція мови поширюється за рамки магічного тексту, а «будь-яка спроба обмежити сферу поетичної функції тільки поезією або звести поезію тільки до поетичної функції являє собою небезпечне спрощенство. Поетична функція є не єдиною функцією словесного мистецтва, а лише його центральній визначальною функцією, тоді як у всіх інших видах мовленнєвої діяльності вона виступає як вторинний, додатковий компонент. Ця функція, посилюючи чуттєвість знаків, поглиблює фундаментальну дихотомію між знаками і предметами. Тому, займаючись поетичною функцією, лінгвісти не можуть обмежитися областю поезії [15, с. 223].

Магічність естетики слова майстерно описує в своїх дослідженнях С. Булгаков. «Вона (фонетична забарвленість тексту) знаходиться, очевидно, в глибоких ритмах мови, в найтонших його вібраціях. Тут піднімають покриви з внутрішніх органів слова, відчувається зв'язок, що існує між почуттям і окремим звуком, буквою, елементом слова. Слово – смисл і слово – звук заглядають тут один в одного і видають заповітні свої таємниці. Бо таємниця слова є таємниця букв та їх сполучень в слові як тілі смислу [1].

Варто відзначити також, що в межах психології існує свій особливий підхід до магічної функції мови зорієнтований на багатстві мовної системи. Психологічний підхід до магічної функції мови полягає в тому, що, на думку психологів (психотерапевтів) чаклунства і паранормальних явищ не існує. Вроки, пристрій, привороти, прокляття – це різновид вербального та невербальне гіпноотичного впливу. Гіпноз – об'єктивна реальність. Мозок – це своєрідний біологічний комп'ютер, який можна запрограмувати на певні реакції.

Синтез психологічного та магічного простежується в роботах французького мага практика та теоретика Папюса.

Окультизм доводить, що кожне коливання фізичного плану визначає зміни особливого стану в планах астральному і психічному. Аналізуючи визначенні, можна зрозуміти значний вплив людської мови на всі плани природи. Мова складається одночасно з трьох актів дії:

- 1) звуковий – приводить у рух план фізичний,
- 2) виділення життєвого флюїду – активізація астрального плану,
- 3) звільнення і творчість певних психічних істоти або ідеї, яким звук дає тіло, а вимова – життя.

Кожна ідея, таким чином проявлена в матеріальному світі, ніби реальна істота [10].

Таким чином магій мови для представників психоаналізу та деяких форм практичної магії полягає у внутрішній силі інтенцій мовця, а не в самій мові. Людина, її внутрішній потенціал – це основний інструмент впливу, а мова – допоміжний елемент реалізації мети.

Отже, підсумовуючи різні підходи до інтерпретації, можемо сказати, що магічна функція мови – це функція створення чи формування позамовної дійсності мовними засобами. Магічна функція відображає прямий або опосередкований зв'язок мови зі світом, який вона позначає, а також виражає творчий потенціал слова, майстерне оволодіння яким дає особливу силу змінювати себе і світ.

Література:

1. Булгаков С. Сочинения в двух томах. Философия имени. Икона и иконопочитание/ Сергей Булгаков. – М. : Искуств, 1999. – т. 2. – с. 13-175. – Доступно з: http://krotov.info/library/02_b/ul/gakov_s_030.htm
2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка/ Карл Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 502 с. – Доступно з: http://www.classes.ru/grammar/111.Karl_Buller_Teoriya_yazika/
3. Герасименко И.В. Деловое письмо как совокупность речевых актов // Материалы III Международной научно-практической интернет-конференции «Непрерывное обучение иностранным языкам». – Магадан : – Северо-восточный государственный университет, 2013. – Доступно з: <http://tefl.svgu.ru/iii-41-2013/153-2013-04-03-01-01-41>
4. Гнатюк Л. Перформативи у структурі мовленнєвого етикету// Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк, 2008. – Вип. 17. – С. 189-194.
5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
6. Карпенко Н. Порівняльний аналіз лінгвістичних та філософських джерел. Особливості визначення терміна «мова»// Українознавство: Мова і майбутнє народу: електронне наукове фахове видання/ Гол. ред. П. П. Кононенко. – Доступно з: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=788&search=%B2%E2%E0%ED%E8%F8%E8%ED>
7. Карпенко Ю. О. Функції мови // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Лосев А. Ф. Философия имени / Самое само: Сочинения. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 1024 с. – С. 29-204.
9. Мечковская Н. Б. Язык и религия : пособие для студентов гуманитарных вузов / Н. Б. Мечковская. – М. : Агенство ФАИР, 1998. – 352 с.
10. Папюсь. Практическая магия / Пер. А. В. Трояновського. – С.-Пб., 1912. – 735 с.

11. Секундант С. Язык и ритуал : религиозно-магические функции сакральной речи / С. Г. Секундант // ДО-КСА : Збірник наукових праць з філософії та філології. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2003. – Вип. 6: Мова, текст, культура. – С. 146-155.
12. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 170-194.
13. Топоров В. Н. Имя как фактор культуры: (на злобу дня) / В. Н. Топоров // Всесоюзная научно-практическая конференция «Исторические названия памятники культуры»: Сборник материалов. Вып II. – М., 1991. – С. 21-34.
14. Флоренский П. Имена / Малое собр. соч. / Священник Павел Флоренский. – Вып. 1. – М. : Купина, 1993. – 319 с. – Доступно з : <http://www.magister.msk.ru/library/philos/florensk/floren03.htm>
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193-230.
16. Michael Hall Communication Magic: Exploring the Structure and Meaning of Language. – Crown House Publishing; Rev Ed edition, 2001. – 300 p. – Доступно з : http://www.renewingyourmind.com/Books/Communication_Magic.htm